

environment, the main focus of legal clinical legal education has shifted towards a greater emphasis on the student's learning experience. Practical skills of a future lawyer can be practiced not only while working with «real clients» but also through «simulation», namely: debates, mock trials, tournaments, competitions, etc. It is argued that the contents of legal clinical education programs have common features, such as: training of professional skills, experiential learning, and inculcation of professional values of social responsibility and social justice. The article emphasizes that the development of digitalization opens up new opportunities for legal clinical education. It is noted that various forms of legal skills training, including with the help of modern technologies, allow maximizing the potential of legal clinical education, which is fully consistent with the concept at the global level. It is noted that the global movement of legal clinical education is confirmed by: a large number of transnational collaborations between clinicians from different parts of the world; the existence of international global organizations (e.g., the Global Alliance for Legal Education); inclusion of clinical teaching methodology in the curricula of law schools around the world; legal publications devoted to the development of legal clinical education around the world. It is concluded that due to the development of communication technologies, the boundaries of legal clinical education are blurred.

Keywords: legal clinical education, digitalization, law school, legal clinic, digital technologies.

УДК 340.1:004

DOI 10.31558/2786-5835.2023.1.2.4

Кривешко Ірина Володимирівна,

здобувачка ступеня «Доктор філософії»

Донецького національного університету імені Василя Стуса

РОЗВИТОК DIGITAL-СУСПІЛЬСТВА

ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ

Метою наукової статті є аналіз позитивних та негативних аспектів digital-суспільства як детермінанта формування інформаційної культури.

Проаналізовано співвідношення діджиталізації з суміжними категоріями, а саме: цифровізацією (діджитизацією), технологізацією, діджитал-трансформацією.

У науковій статті підтримується та додатково обґрунтовується позиція, що діджиталізація являє собою комплексне явище, пов'язане, по-перше, з оцифруванням інформації, трансфером її з матеріальних носіїв на віртуальні (цифровізацією), а по-друге, зі впровадженням комп'ютерних технологій в усі сфери буття людини (технологізацією). Отже, елементами діджиталізації визнаються цифровізація та технологізація.

Надано додаткові аргументи на користь того, що діджиталізація суспільства пов'язана з позитивними та негативними чинниками впливу на суспільство. Проаналізовано негативні наслідки діджиталізації, зокрема: недостатній рівень захисту персональних даних, інформаційна нерівність та інформаційний розрив, інформаційні залежності та розлади психіки, велика кількість інтернет-реклами та шкідливого контенту тощо.

Зроблено висновок, що подолати негативний бік діджиталізації можливо лише завдяки системному формуванню інформаційної культури на суспільному рівні. Інформаційна культура окремою особистості має суттєве значення у тому сенсі, що здатна забезпечити в інформаційному просторі саме її, але на глобальному рівні проблему не вирішує.

Відзначається подвійна роль інформаційної культури в аспекті правосвідомості: з одного боку, інформаційна культура є одним із зовнішніх проявів правосвідомості (нарівні, наприклад, з правовою культурою); а з іншого, – індикатором її високого рівня.

З'ясовано, що розвиток штучного інтелекту становить ще один виклик digital-суспільства для цивілізованої комунікації в інформаційному середовищі. Очевидно, що досягнення інформаційної культури для ШІ є недосяжним завданням, оскільки воно пов'язане зі свідомістю особи, її психологічними якостями, яких штучний інтелект позбавлений. Тому важливим вбачається напрацювання алгоритмів хоча б етичного поводження штучного інтелекту.

Ключові слова: інформаційна культура, інформаційна безпека, інформаційне суспільство, digital-суспільство, інформаційна нерівність, інформаційні права людини, правова культура, правосвідомість.

Постановка проблеми. Постіндустріальне суспільство відкриває перед людиною численні нові можливості, починаючи з полегшення пошуку та обробки інформації і закінчуючи технологіями штучного інтелекту та доступу до віртуальної реальності. У всьому світі з різним ступенем інтенсивності відбувається діджиталізація, люди вже не можуть відмежуватися від інфосфери і постійно знаходяться в інформаційному потоці. З одного боку, це надає своєчасний доступ до актуальних новин, численних цифрових сервісів, спілкування нонстоп. З іншого, – виявляють себе і негативні риси повальної інформатизації, які негативно впливають на психологічний стан людини, процеси соціалізації, економічну систему та систему управління. Національними законодавствами здійснюються спроби подолання зазначених чинників: встановлення заборон, юридичної відповідальності, регламентація інформаційних процесів. Але діджитал-середовище розвивається з такою швидкістю, що юридичні інституції найчастіше не встигають за ним, і більшість норм інформаційного права застарівають дуже швидко (інколи навіть ще до свого вступу в дію). Це наштовхує на думку про пошук інших механізмів, які забезпечать порядок у інформаційних системах, і найбільш універсальним із них, на нашу думку, є інформаційна культура.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Обрана нами сфера наукового дослідження останнім часом привертає до себе все більше уваги. Але її треба розглядати щонайменше у двох аспектах: дослідження у сфері діджитал-суспільства та дослідження у сфері інформаційної культури. До питання діджитал-суспільства зверталися науковці Л. Левицька, К. Калаченкова, Ю. Крилова, В. Кузьменко, Т. Михайліна, О. Омельчук та інші. Що ж до інформаційної культури, то її дослідженням займалися М. Антонченко, М. Левшин, О. Камінська, С. Медведєв, Д. Мурашко, В. Пилипчук, Н. Уханова тощо. Але зважаючи на стрімку технологізацію, обрана тема наукового дослідження є більш ніж своєчасною.

Метою наукової статті є аналіз позитивних та негативних аспектів digital суспільства як детермінант формування інформаційної культури.

Основний текст. Останніми десятиліттями у суспільстві стрімко розгортається явище, що має назву діджиталізація. Інколи як синоніми цього поняття вживаються терміни «цифровізація», «технологізація», «цифрова (діджитал) трансформація» та інші. Проте, як здається, в цих категоріях різна, хача й спорід-

нена, сутність. Тому виклад матеріалу варто розпочати з визначення поняттєво-категоріального апарату.

На думку К. Купріної та Д. Хазанової, діджиталізація – це способи приведення будь-якого різновиду інформації в цифрову форму [1, с. 259]. Хоча вбачається, що для цифрового представлення інформації логічніше використовувати термін «цифровізація».

Ю. Крилова, погоджуючися з твердженням Ж.-П. де Клерка, наголошує на тому, що діджиталізація полягає у використанні цифрових технологій та даних (оцифрованих та наявних у цифровій формі спочатку) з метою одержання прибутку, розвитку бізнесу, зміни/ трансформації бізнес-процесів (відмінних від суто диджитизації останніх) та створення належного середовища для їх реалізації, в основі якого – використання цифрової інформації [2; 3, с. 77]. Загалом зазначене твердження привертає увагу своєю логічністю. Так, заслуговує схвальних відгуків умовний поділ діджиталізації на цифровізацію (яку у визначенні названо диджитизацією даних) та технологізацію (використання цифрових технологій). На подібному твердженні наголошує і К. Калаченкова [4, с. 20]. Проте остання частина визначення потребує уточнення, оскільки перелічені процеси не завжди відбуваються у бізнес-середовищі з метою отримання прибутку та оптимізації бізнес-процесів. Комерційна та некомерційна сфери діджиталізації функціонують паралельно, але інколи можуть переходити одна в одну.

Тому підтримується розуміння діджиталізації як комплексної категорії, яка охоплює цифровізацію даних та процеси технологізації, що відбуваються у суспільстві. В такому разі діджиталізація та цифровізація співвідносяться як ціле та частина.

Періодично як синонім діджиталізації використовується термін «цифрова трансформація». О. Омельчук та Л. Левицька зазначають, що «цифрова трансформація – це процес діджиталізації, що спрощує доступ до інформації. Це поняття науковці тлумачать як способи приведення будь-якого різновиду інформації в цифрову форму з використанням цифрових технологій» [5, с. 297]. Але, як здається, у цьому випадку відбувається підміна понять. Цифрова трансформація визначається через термін «діджиталізація». А у другій частині визначення вони ж прирівнюються до процесу оцифрування, тобто до цифровізації (диджитизації). Навряд чи це можна визнати правильним. Як справедливо наголошує К. Калаченкова, процес цифрової трансформації слід розглядати як більш широкий відносно попередніх, оскільки вона, крім технологічних, охоплює ще й соціальні видозміни, які обумовлюються діджиталізацією [4, с. 21]. Саме цифрова трансформація у такому розумінні виступає передумовою сталого розвитку сучасного інформаційного суспільства [6, с. 92].

Зі стабільним розвитком пов'язані позитивні наслідки формування діджитал-суспільства. Зокрема, серед таких можна назвати доступність інформації

(зокрема й останніх новин), е-демократію, е-урядування, е-правосуддя, е-медицину, широкий спектр цифрових послуг (приватних та державних), е-освіту (зокрема сервіси дистанційного навчання), оцифрування навчальних, наукових матеріалів, культурної спадщини (зокрема таке, що дає змогу організації віртуальних відвідувань пам'яток історії, культури, мистецтва), спрощення комунікації на всіх рівнях, електронні ЗМІ (електронні версії яких стають дешевшими та доступнішими), електронні видавництва, електронну інфраструктуру, цифрові фінансові сервіси, е-торгівлю та багато іншого.

Водночас усе складніше стає протидіяти негативним наслідкам діджиталізації. Так, численні фейки останніми роками стали інструментом інформаційних війн.

Посилюються тенденції інформаційної нерівності та інформаційного розриву, наслідками чого є нерівність у доступі до актуальних даних між населенням більш та менш економічно розвинених держав. Це стримує винахідницьку, дослідницьку, виробничу, підприємницьку активність і загалом негативно позначається на потенційній можливості щодо саморозвитку особи. Одним із наслідків інформаційної нерівності також є так зване інформаційне «виключення», що означає нерівність у володінні цифровими компетентностями, внаслідок якого представники старших поколінь (за наявності досвіду та навичок у певній професії) не здатні ефективно конкурувати на ринку праці з більш молодими працівниками і взагалі виключаються з активного соціального життя.

Негативний вплив здійснюється і через недостатній рівень захисту персональних даних, що породжує інтернет-шахрайство, викрадення електронних коштів, незаконні операції з банківськими картками, документами на переказ тощо. Слід погодитися з думкою В. Пилипчука, який вважає, що інформаційна безпека та захист персональних даних є головними проблемами нашої держави, адже інформаційно-комп'ютерні технології значно посилюють ризики порушення приватності персональних даних внаслідок того, що вони передбачають накопичення і зберігання даних не на жорстких дисках комп'ютерів, а на віддалених серверах, з наступною можливістю використання великого, територіально і технологічно розподіленого обсягу інформації (даних) про конкретну людину [7]. Якраз недостатній захист в Україні персональних даних нерідко називається одною з проблем впровадження е-демократії у нашій державі.

Останнім часом збільшилася кількість різноманітних інформаційних залежностей, розладів психіки та нервової системи, стресів, пов'язаних зі споживанням інформації, особливо серед молоді. Багато вчених констатують психосоціальну шкоду, яку може принести використання гаджетів, яка полягає не тільки у виникненні у них фізичних і психічних розладів, але і в формуванні відхилень у поведінці, які полягають у прояві жорстокості до інших людей, спробах

суїциду, в перевазі віртуального світу реальності, розвитку нозофобії – гаджет-залежності. На підставі результатів досліджень сучасні вчені зафіксували поширення особливої форми психічної і психологічної залежності і ввели в обіг спеціальний термін – гаджет-адикція (гаджет-залежність), що позначає нав'язливу потребу у придбанні електронних пристроїв – гаджетів, у яких навіть вже немає необхідності [8, с. 179].

Крім переліченого, до негативних тенденцій діджитал-суспільства можна віднести почастищення випадків необґрунтованого блокування у соціальних мережах, надмірну рекламу, засилля шкідливого контенту і под.

Розглянувши значну кількість проблем, породжених діджитал суспільством, можна дійти висновку, що у законодавстві неможливо закласти усі названі моменти, а також передбачити всі негаразди, які виникнуть у майбутньому. Тому право має вельми обмежений потенціал для скорочення негативних наслідків розвитку діджитал-суспільства. Найбільш універсальним засобом подолання висвітленого переліку проблем може стати підвищення рівня інформаційної культури.

Інформаційна культура, на думку дослідників, має особливе значення, оскільки передача сукупного соціального досвіду від одного покоління до наступного можлива тільки завдяки її закріпленню у знаковий формі, тобто через соціально значиму інформацію, яка регулює діяльність, поведінку та спілкування людей. З такого погляду інформаційну культуру (в широкому сенсі) можна визначити як особливий соціальний механізм трансляції значущої інформації, тобто як спосіб діяльності, що спрямований на накопичення, збереження та передачу ідей, знань і матеріально-духовних цінностей. Феномен інформаційної культури, який є складовим елементом загальнолюдської культури, можна розглядати на різних рівнях: суспільному, груповому, особистісному [9; 10, с. 69].

Н. Уханова зазначає, що аналіз наукових підходів та інформаційної нормативної бази дає змогу виділити основні ознаки інформаційної культури особистості як феномену у сфері інформаційного права, а саме: а) виступає вираженням правової свідомості особистості; б) залежить від зовнішніх джерел інформації; в) є наслідком формування інформаційного суспільства; г) виступає одним із індикаторів правової свідомості особистості. На цій підставі інформаційну культуру особистості можна трактувати як відображення комплексу матеріально-інтелектуальних цінностей людини, що дають змогу ефективно застосовувати різноманітні способи роботи з інформацією, зокрема бути учасником інформаційних правовідносин [11, с. 165]. На підставі викладеного, поділяється думка про те, що діджитал-суспільство є передумовою формування інформаційної культури. Також відзначається подвійна роль інформаційної культури в аспекті правосвідомості: з одного боку, інформаційна культура є одним із зо-

внішніх проявів правосвідомості (нарівні, наприклад, з правовою культурою); а з іншого, – індикатором її високого рівня.

Слід зазначити, що поряд з терміном «інформаційна культура» також використовують терміни «інформаційна гігієна» або «інформаційна (цифрова) етика». У багатьох формах нормативного формування реального життя суспільства етикет завжди був нормативно-етичною системою історично сформованого і стійкого характеру, яка у певний спосіб конструює різноманітні форми комунікаційної поведінки членів і як культурне явище. На сучасному етапі навіть з'явилося досить специфічне і не дуже широко застосовуване поняття – «нетикет». Нетикет (netiquette) – це слово, що походить від злиття англійського слова «network» (мережа) і французького «etiquette». Цифровий етикет – це новий тип етикету, що визначає правила культури спілкування щодо реальності нової інформації. Цифрова етика – це сфера дослідження, яка вивчає, як технології формуються і формують політичну, соціальну та моральну присутність людей [12; 13]. Навряд чи ці слова можна розглядати як синоніми, оскільки цифровий (діджитал-) етикет пов'язаний зі встановленням єдиних формалізованих чи неформалізованих правил поведінки у інформаційному середовищі. Інформаційна ж культура базується на правосвідомості та самосвідомості індивіда, тож вона виступає значно ширшим та глибшим поняттям, пов'язаним зокрема зі психологією особи та чуттєвим і раціональним сприйняттям інформації, технічних пристроїв, інформаційних процесів та інформаційних відносин.

Цифровий етикет також, безумовно, виконує позитивну роль, встановлюючи єдині стандарти поведінки в інформаційних мережах. Для оцінки інформації як фейкової та критичного її сприйняття, обережного поведінки у соціальних мережах цього явно недостатньо (для цього вже вимагається наявність розвиненої інформаційної культури), проте може убезпечити від образ, дискримінації, мови ворожнечі у інформаційному середовищі, допоможе встановити правила електронного листування та інформаційних комунікацій. Ще одна сфера, для якої цифровий етикет може зіграти визначальну роль, – це розвиток штучного інтелекту, для якого, як демонструє остання практика, також необхідно встановлення етичних рамок поведінки. Наділити ШІ інформаційною культурою не вийде, принаймні на сучасному етапі, тому що для інформаційної культури необхідна наявність критичної оцінки та чуттєвого сприйняття, але закласти стандарти етичної поведінки неодмінно треба.

Висновки. У науковій статті підтримується та додатково обґрунтовується позиція, що діджиталізація являє собою комплексне явище, пов'язане, по-перше, з оцифруванням інформації, трансфером її з матеріальних носіїв на віртуальні (цифровізацією), а по-друге, зі впровадженням комп'ютерних технологій в усі сфери буття людини (технологізацією). Отже, елементами діджиталізації визнаються цифровізація та технологізація.

Надано додаткові аргументи на користь того, що діджиталізація суспільства пов'язана з позитивними та негативними чинниками впливу на нього. Зроблено висновок, що подолати негативний бік діджиталізації можливо лише завдяки системному формуванню інформаційної культури на суспільному рівні. Інформаційна культура окремої особистості має суттєве значення у тому сенсі, що здатна забезпечити в інформаційному просторі саме її, але на глобальному рівні проблему не вирішує.

З'ясовано, що розвиток штучного інтелекту становить ще один виклик digital-суспільства для цивілізованої комунікації у інформаційному середовищі. Очевидно, що досягнення інформаційної культури для ШІ є недосяжним завданням, оскільки вона пов'язана зі свідомістю особи, її психологічними якостями, яких штучний інтелект позбавлений. Тому важливим вбачається напрацювання алгоритмів хоча б етичного поведіння ШІ.

Список використаних джерел

1. Кузьменко В. Діджиталізація публічних послуг: досвід України. *Public Administration and National Security*. URL: www.internauka.com/uploads/public/15803245814464.pdf
2. De Clerck J.-P. Digitization, digitalization and digital transformation: the differences. URL: www.i-scoop.eu/digitization-digitalization-digitaltransformation-disruption/
3. Крилова Ю. І. Інформаційне (цифрове) суспільство: політико-правовий аспект упровадження. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2020. Вип. 27. С. 75–83.
4. Калаченкова К. Digital-суспільство як детермінанта формування ІТ-права. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2021. № 3(73). С. 12–18.
5. Омельчук О. В., Левицька Л. М. Діджиталізація суспільства і гаджет-залежність сучасної молоді – покоління digital natives. *Scientific journal National Pedagogical Dragomanov University*. 2020. Вип. 3 К (123). С. 296–300.
6. Kalachenkova K., Mikhailina T. The role of digital rights in the modern states stable development: problems of recognition and legalization. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 75. Ч. 1. С. 91–98.
7. Пилипчук В. Інформаційна безпека та приватність у сфері захисту персональних даних. URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/9_2.pdf
8. Камінська О. Вплив інтернет-залежності на формування ціннісних орієнтацій молоді. *Нова педагогічна думка*. 2014. № 1. С. 178–182.
9. Антонченко М. О. Інформаційна культура як складова загальнонародської культури. URL: https://fi.npu.edu.ua/files/Zbirnik_KOSN/2/25.pdf
10. Левшин М. Педагогічна сутність поняття «інформаційна культура особистості». *Вища освіта України*. 2002. № 3. С. 67–74.
11. Уханова Н. С. Інформаційна культура особистості: сутність і зміст. *Інформація і право*. 2021. № 1(36). С. 159–166.
12. Van Dijk J. *The Network Society. Social Aspects of New Media*. London: Sage Publications, 2006. 142 p.
13. Андрійченко Ж. О., Близнюк Т. П., Майстренко О. В. Digital етикет та комунікації: тенденції та вимоги сьогодення. *Економіка та суспільство*. 2021. Вип. 34. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/983/941>

References

1. Kuzmenko, V. (n. d.). Didzhytalizatsia publicnyh posluh: dosvid Ukrainy. *Public Administration and National Security*. URL: www.internauka.com/uploads/public/15803245814464.pdf
2. De Clerck, J.-P. Digitization, digitalization and digital transformation: the differences. URL: www.i-scoop.eu/digitization-digitalization-digitaltransformation-disruption/
3. Krylova, Yu. I. (2020). Informatsiine (tsyfrove) suspilstvo: polityko-pravovyi aspekt vprovadzhenia. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova*, (27), 75–83.
4. Kalachenkova, K. (2021). Digital-suspilstvo yak determinanta formuvannia IT-prava. *Derzhava ta rehiony. Seriya: Pravo*, 3(73), 12–18.
5. Omelchuk, O. V., Levytska, L. M. (2020). Didzhytalizatsia suspilstva i hadzhet-zalezhnist suchasnoi molodi – pokolinnia digital natives. *Scientific journal National Pedagogical Dragomanov University*. 2020. Iss. 3 K (123), 296–300.
6. Kalachenkova, K., Mikhailina, T. (2023). The role of digital rights in the modern states stable development: problems of recognition and legalization. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu. Seriya: Pravo*, 75(1), 91–98.
7. Pylypchuk, V. (n. d.). Informatsiina bezpeka ta pryvatnist u sferi zakhystu personalnykh danykh. URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/9_2.pdf
8. Kaminska, O. (2014). Vplyv internet-zalezhnosti na formuvannia tsinnisnykh orientatsii molodi. *Nova pedahohichna dumka*, (1), 178–182.
9. Antonchenko, M. O. (n. d.). Informatsiina kultura yak skladova zahalnoliudskoi kultury. URL: https://fi.npu.edu.ua/files/Zbirnik_KOSN/2/25.pdf
10. Levshyn, M. (2002). Pedahohichna sutnist poniattia «informatsiina kultura osobystosti». *Vyzsha osvita Ukrainy*, (3), 67–74.
11. Uhanova, N. S. (2021). Informatsiina kultura osobystosti: sutnist i zmist. *Informatsia i pravo*, 1(36).159–166.
12. Van Dijk, J. (2006). *The Network Society. Social Aspects of New Media*. London: Sage Publications.
13. Andriichenko, Zh. O., Blyzniuk, T. P., Maistrenko, O. V. (2021). Digital etyket ta komunikatsii: tendentsii ta vymohy sihodennia. *Ekonomika ta suspilstvo*. Iss. 34. URL: <https://economyand-society.in.ua/index.php/journal/article/view/983/941>

Iryna Kryveshko. Development of Digital Society as a Determinant of Information Culture Formation

The purpose of the scientific article is to analyze the positive and negative aspects of digital society as a determinant of the formation of information culture.

The correlation of digitalization with related categories, namely digitization, technologization, and digital transformation, is analyzed.

The scientific article supports and further substantiates the position that digitalization is a complex phenomenon associated, firstly, with the digitization of information, its transfer from material carriers to virtual ones (digitization), and secondly, with the introduction of computer technologies in all spheres of human existence (technologization). So, digitization and technologization are recognized as elements of digitalization.

Additional arguments are given in favor of the fact that digitalization of society is associated with positive and negative factors of influence on society. The negative consequences of digitalization are analyzed, in particular: insufficient level of personal data protection, information inequality and information gap, information addictions and mental disorders, a large number of online advertising and harmful content, etc.

It is concluded that it is possible to overcome the negative side of digitalization only through the systematic formation of information culture at the public level. The information culture of an individual is essential in the sense that it is able to protect his(her) in the information space, but it does not solve the problem at the global level.

The dual role of information culture in the aspect of legal awareness is noted: on the one hand, information culture is one of the external manifestations of legal awareness (on a par with, for example, legal culture); and on the other, it is an indicator of its high level.

It is found out that the development of artificial intelligence is another challenge of digital society for civilized communication in the information environment. It is obvious that achieving information culture for AI is an unattainable task, since it is associated with the consciousness of a person, his psychological qualities that artificial intelligence lacks. Therefore, it is important to develop algorithms for at least ethical behavior of artificial intelligence.

Keywords: *information culture, information security, information society, digital society, information inequality, information human rights, legal culture, legal awareness.*

УДК 340.1

DOI 10.31558/2786-5835.2023.1.2.5

Мозговая Наталья Анатоліївна,
здобувачка ступеня «Доктор філософії»
Донецького національного університету імені Василя Стуса

СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК КОМПЛЕКСНИЙ ІНТЕРДИСЦИПЛІНАРНИЙ ФЕНОМЕН

Метою наукової статті є аналіз інституту соціального підприємництва як комплексного соціально-економічного феномену.

Виявлено, що конституційне право людини на заняття підприємницькою діяльністю з урахуванням суспільного розвитку цілком здатне трансформуватися у право на здійснення соціального підприємництва як новітнє право четвертого покоління.

Зроблено висновок, що з доктринального погляду соціальне підприємництво є комплексним інтерсистемним інститутом, який на сучасному етапі має подвійну соціально-економічну природу. Це знаходить вираз навіть у складності наукового розмежування груп соціальних та економічних прав і свобод людини, які науковцями нерідко розглядаються у нерозривному взаємозв'язку.

Зазначається, що як інститут права соціальне підприємництво наразі ще не сформоване, оскільки законодавство України не містить спеціальних норм, які б регулювали порядок здійснення такої діяльності.

Роль соціального підприємництва у підвищенні потенціалу громадянського суспільства у науковій роботі визначається за кількома напрямками: 1) активізація підприємницької ініціативи, тобто економіко-правової активності на індивідуальному рівні; 2) групування економічних інтересів та об'єднання громадян для їх досягнення; 3) глобальне підвищення рівня правової культури населення, розвиток рухів для захисту своїх економічних та соціальних прав; 4) вирішення економіко-соціальних проблем на мікро-, мезо- та макрорівні.

Акцентується на тому, що без наявності розвиненого громадянського суспільства соціальне підприємництво виконує другорядну роль, а його значення нівелюється суто економічними за своєю природою процесами.

Соціальні, економічні та правові наслідки слід розглядати як відносно самостійні наслідки концепції соціального підприємництва. Але вони виявляють глибокий ступінь взаємо-